

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ¹

Категорія цивільно-правової відповідальності є досить складною, а в теорії права – спірною. Одна група вчених (В. П. Грибанов, Б. І. Пугинський, О. С. Іоффе, Р. Б. Шишка та ін.) виходить із того, що цивільно-правова відповідальність – це форма державного примусу (санкція). Інші вчені (М. І. Брагінський, Ю. К. Толстой, О. П. Сергєєв, І. О. Зенін та ін.) стверджують, що це настання невігідних майнових наслідків для несправного боржника. Разом з тим, видається, що саме останній підхід до розуміння цивільно-правової відповідальності призвів деяких дослідників (К. А. Флейшиць, С. С. Алексєєва, В. О. Тархова, О. С. Іоффе, О. М. Агібалову, І. В. Бурлака та ін.) до її ототожнення з деліктними зобов'язаннями. У свою чергу, невизначеність відповідальності, як правового явища, ускладнює визначення підстави, моменту її виникнення, виявлення ознак (елементів) змісту, а відтак, застосування норм щодо встановлення цивільно-правової відповідальності та звільнення від неї.

1. Видається, що юридичною відповідальністю, в т. ч. і цивільно-правовою, є застосування юрисдикційними органами примусових заходів до правопорушника (С. М. Братусь, О. О. Красавчиков, О. С. Іоффе, М. Д. Шаргородський, В. В. Васькін, Є. О. Харитонов, О. О. Отраднава, І. Г. Калетнік, Р. Б. Шишка, О. Р. Шишка та ін.). Отже, притягнення до відповідальності здійснюється уповноваженими на те суб'єктами шляхом правозастосування (С. П. Погребняк, Р. Б. Шишка, О. Р. Шишка), де правозастосування – це особлива форма реалізації державою права, коли вона владно втручається у процес правового регулювання. Ця ознака акцентує увагу на притягненні до відповідальності саме шляхом та у порядку правозастосування, а не через дії неуправомочених на це осіб.

¹ Визначення поняття цивільно-правової відповідальності / С. О. Сліпченко // Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : матер. «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 18 грудня 2015 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2016. – С. 19–22.

Таке твердження дозволяє відокремити цивільно-правову відповідальність від добровільного виконання обов'язків, в т.ч. і з відшкодування (компенсації) шкоди (збитків).

2. Єдиною та достатньою підставою для притягнення особи до цивільно-правової відповідальності є правопорушення (С. С. Алексєєв, Ю. К. Толстой). Як зазначав Ю. К. Толстой, там, де немає правопорушення, не може бути мови й про відповідальність [1, с. 291].

Склад правопорушення містить у собі чотири елементи. Це: шкода, протиправні дії (бездіяльність), причинний зв'язок між протиправними діями та шкодою і вина правопорушника. Відсутність хоча б одного з наведених елементів не може вказувати на наявність правопорушення.

Таке твердження дозволяє поставити під сумнів думку про існування невинної відповідальності (наприклад, за випадкове заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки) або безпричинну відповідальність тобто відповідальність за дії, які не є протиправними (Г. К. Матвєєв наводить у якості прикладу безпричинної відповідальності каліцтво пасажирів літака, що сталося в результаті впливу непереборної сили). Адже, якщо дії не є протиправними, то вони є правомірними, а за правомірні дії особа не може та не повинна притягуватися до відповідальності в т.ч. і до цивільно-правової відповідальності.

3. У разі відсутності правопорушення мова повинна йти не про цивільно-правову відповідальність, а про обов'язок відшкодування (компенсації) шкоди. Тобто, у даному випадку має місце не підстава притягнення до цивільно-правової відповідальності, а підстава виникнення охоронних правовідносин. І як з певними обставинами реальної дійсності (наприклад, завдання шкоди однією особою іншій без вини, завдання шкоди правомірними діями тощо) законодавець пов'язує лише виникнення зобов'язань, в т.ч. і з відшкодування шкоди.

Таке твердження:

дозволяє відокремити підстави виникнення зобов'язань з відшкодування (компенсації) шкоди та підстави притягнення до цивільно-правової відповідальності;

позбавляє необхідності пояснення розміщення у ЦК України норм щодо цивільно-правової відповідальності серед позадоговірних зобов'язань (повернення безпідставно отриманого, усунення загрози тощо);

дозволяє уникнути застосування до одного і того ж правового явища двох різних назв (цивільно-правова відповідальність та деліктні зобов'язання);

вказує, що добровільне виконання зобов'язання, в т. ч. деліктного, не є цивільно-правовою відповідальністю, тобто застосуванням примусових заходів до правопорушника самим правопорушником.

4. Якщо зобов'язана особа добровільно не виконує або виконує неналежно свій обов'язок (наприклад, з відшкодування (компенсації) шкоди, припинення протиправної дії, усунення негативних наслідків тощо), то саме ці дії (бездіяльність) повинні розглядатися як те правопорушення, за яке вона (правопорушник) може притягуватися до цивільно-правової відповідальності. Тобто, не всяке правопорушення є підставою для притягнення до цивільно-правової відповідальності. Але всяке притягнення до цивільно-правової відповідальності базується на правопорушенні. До складу такого правопорушення входять: шкода, протиправність (не виконання або неналежне виконання обов'язку), причинний зв'язок та вина.

Таким чином, цивільно-правовою відповідальністю є застосовувані юрисдикційними органами примусові заходи до правопорушника. Вона здійснюється уповноваженими на те суб'єктами шляхом правозастосування. Підставою для притягнення до цивільно-правової відповідальності є лише правопорушення, але лише у тому випадку, коли на таке правопорушення прямо вказує закон. Зокрема, такою підставою є невиконання особою свого обов'язку у зобов'язальному правовідношенні. До його складу входять: шкода, протиправність (не виконання добровільно або неналежне виконання обов'язку), причинний зв'язок та вина.

Литература:

1. Толстой Ю. К. Договоры в социалистическом хозяйстве / Ю. К. Толстой. – Юрид. лит., 1964. – 496 с.